

Előszó

Oskar Davičo

I.

Szép a Fórumnak az elgondolása: átültetni magyar nyelvről és a forradalom huszadik évfordulója alkalmából a szerbhorvát olvasó kezébe adni egy válogatást a háború előtti *Híd*nak, az akkori fogalmak szerint a legjobban szerkesztett baloldali, haladó, legális *társadalmi és művészeti* folyóiratunknak évfolyamaiból.

A *Híd* 1934-ben indult, de csak két évvel később vált döntővé a kommunista írók befolyása a szerkesztőségben. Attól kezdve egészen 1941-ig, amikor sok szerkesztőjét letartóztatták s néhányukat meg is ölték a Horthy- és egyéb fasiszták, ez a havi folyóirat élénk tevékenységet fejtett ki a vajdasági magyarok jogfosztott tömegei közt, és jelentős szerepe volt politikai tudatosításukban és csatarendbe állításukban. Ezek olyan tények, melyekkel majd mások, nálam illetékesebbek foglalkoznak bővebben.

Jómagam e minimális előismeretek birtokában járultam ehhez a válogatáshoz, de az olvasó szenvedélyes kíváncsiságával, aki örül, hogy alkalma nyílik megismerkedni a vajdasági magyarok előtte ismeretlen, háború előtti irodalmával és publicisztikájával.

Mégis, tartottam attól, hogy az adott helyzetben, amikor húsz-huszonöt évi késéssel kell találkoznom ezekkel az elsődlegesen szocialista propagandának és a valamikor régen „időszerű” eszhász társadalmi viszonyok és egyéb királyi viszontagságok szocialista értékelésének szánt írásokkal, amelyek a legkevésbé sem tartottak igényt valamiféle örökérvényűségre, amelyek azzal a nem titkolt céllal íródtak, hogy, mondjuk, elősegítsék a Párt szervező munkáját a falun, vagy hogy serkentsék a föld nélküli parasztok és az ipari munkások harcát, szóval tartottam attól, hogy akarat-

lanul is igazságtalan leszek, hogy ezeket a szövegeket is, megszokva a mi szerteágazó szabadságunkban a kizárólagos esztétizálást, túlzottan bíráló módon fogadom be és élem át, hogy apróságokon fönnakadva, képtelen leszek méltányolni akár csak történelmi értéküket is.

Nem ez történt.

Eletre kelt, első ízben az esztétikai szempontok vonzásán kívül, de általuk is, egy elszállt kor, és szemem láttára feslett ki mindaz, ami ezt a kort bátorosságban és elvtársiasságban, fájdalomban és reménységben oly nagyszerűvé tette. De azonosulva vele, éreztem, hogy újra osztom ízléseit és türelmetlenségét, feltételes korlátait és túlzottan esztétikaellenes haszonelvűségét is: mindazt, amit a jövő igazolt és amit elmarasztalt, amit megváltoztatott és túlnőtt.

Egyszerűen felfedeztem az úgynevezett szépségeket...

Nem szívelem az emlékkönyv-írók nepotizmusát, akiket elérzékenyít és könnyekre fakaszt még az „őszi levél hullása” is, ha ez a levél együtt pereg le életük évkönyvének egy-egy lapjával. Mégis, újra meg újra átéltem és továbbéltem magamban a tiltott röpirat varázsát és azt a gyönyörű borzongást, amelyet már oly régóta nem éreztem.

Hátso gondolat nélkül beszélek. És bevallom: ellenálltam ezeknek az érzéseknek. Miért? Mert féltem: megrendülésem oka nincs-e abban, hogy a háború előtt, a börtönökben és később is, meglehetősen sok magyar elvtárral ismerkedtem meg, és mert e *Híd*-antológia egynéhány munkatársához baráti szálak is fűztek.

Már-már arra gondoltam, hogy ez a közös múlt egyben az egyedüli magyarázata annak az izgalomnak, amellyel ezt a vaskos füzetet első oldalától az utolsóig magamba szívtam. Volt ebben, persze, másfajta ellenállás is. Mondtam már: esztétikai énem is részt vett a művelletben.

De még ezekben a pillanatokban sem zártam ki teljesen a lehetőséget, hogy mégsem a költői szöveg *inkantatív* ereje sodor magával, amire az egyébként nem is tartott számot, s amit az utóbbi időben olyan konok kizárólagossággal sajátítanak ki annak a művészetnek, amely nem bajlódik *zsurnalisztikus* és — ne adj isten — *politikai*, vagy ahogy Goethe mondja, *garstig témákkal*.

Lényegesebb az, hogy minden egyes *Híd*-szöveg nyomán mind plasztikusabban éledt meg egy korszak, mely letűnt, de megörzödött, elevenen, összetetten, ellentmondásokkal és veszedelmekkel, vérrel és nyomorral teli, egyetlen áldozatkész szenvedély görcsében.

Talán éppen ez volt az a pillanat, amikor egyszerre hallani véltem, hogy a sűrűn gépelt sorokból, amelyeknek ígérete már-már teljesen hatalmába kerített, különös hangok emelkednek, és szigorú kérdések hasítanak növekvő zavaromba: „Mi van veletek, elvtársak? — kérdezték. — Hogy nézhetitek közömbösen mindazt, ami ma ezeknek a ti köztársasági irodalmaitoknak egyre tarkább „konceptusai” körül történik? Hova lettek az egyetemes emberi eszmények, hol a közös kommunista harci küldetés? Hogy tűrhetitek az önmagáért való művészet megint bremondapáti időszerűsítésének egyeduralmi pretenzióit? Mit jelentsen az az elmélet, hogy csak a nyelv tiszta, ütemes-dallamos kantilénája marad fenn, s nem az értelem, nem a gondolat, nem a helyzet, az álláspont, az író eszméje? Avagy talán a szónak ez a kommunikatív-ismereti oldala kevésbé emberi számotokra, amióta felszabadultatok, mint az a másik ezoterikus oldal?

Nem akarom most egyenként és in concreto, címekkel, nevekkal és példákkal felsorolni mindazt, amit ezek a *Híd*-szövegek nekem és nemcsak nekem felröptak, ha nem is volt mindig és mindenben igazuk.

Nem mintha védelmére kelnék mindannak, amit ez a mostani irodalmi jelenünk hordoz és képvisel.

Tudom már: az irodalmi mű kisebb vagy nagyobb értéke nem csupán a művész tudatosan megfogalmazott szándékától függ, hanem a közölt élményanyag potenciális vonzóerejétől, konkrét általánosságától, de attól is, hogy az író milyen erővel vetíti ki koronként változó, de a művészet lényeges, mély témáit és trémáit kifejező mondanivalóját. És még sok mástól. De ez a más sem minden, mint ahogy nem minden az első, a tizedik, a századik követelmény sem.

Mit gondoljak hát, hol keressem a *Híd*-anyag evokatív erejének a forrását? A motívumokban-e, vagy a szöveg irodalmi értékében, a szerzők reális művészetében, vagy akár a „megtalált idő” hipotetikus művészetében? Tudván, hogy bizonyos kivételes állapotok bizonyos embereknél olyan izgalmakat idézhetnek elő, amelyeket igen nehéz megkülönböztetni az esztétikai élménytől, s szem előtt tartva irodalmi dedogmatizációknak különböző polemikai kacsaringóinak tapasztalatait, nem csoda, hogy annyira gyakran voltam az ilyen fényképező, tükröző és természetutánzó irodalom által kiváltott saját emócióimmal szemben is.

És mégis...

Tény és való, hogy e *Híd*-írások nem nagyszámú irodalmi szemelvényei nemigen foglalkoznak tiszta esztétikai exorcizmussal. Am az is igaz — tudtam —, hogy forradalmi korok több alkalmat nyújtanak az íróknak, hogy teljesen és frissebben átéljék a lüktető élet jelenségeit, minden művészi alkotás ihletőjét és elindítóját. Ugyanakkor több esélyt nyújtva, kínálkozásával több lehetőséget teremt arra is, hogy valaki ne éljen vele kellőképpen. Az általános érvényű követelmények nyomása a „velünk vagy ellenünk!” szükségképpen pragmatikus jelszava korában szűkíti a művészet látókörét, és motívumbeli türelmetlenségeket szül, amelyek olykor nagyon igazságtalanok tudnak lenni azzal az étellel szemben, amit a művészet teremt, ami belső törvényei szerint más, mint a való élet, s mégis totális, mint maga az élet. Vagy ne legyen művészet.

Egyszóval, bizonytalan lettem, vívódtam magamban. Minden egyes elolvasott vers, novella vagy riport, az előbbi bíráló gondolatsorok ellenére, annak ellenére, hogy tudtam, épp általuk és bennük éled meg a múlt, újra meg újra feltette a bátortalan kérdést: Milyen értelemben érek valamit — gyakorlatilag mint harcos tettrehívás, vagy esztétikailag mint irodalom? Az emlékkönyv-valóörök eleve kirekesztettem, de ezt a kérdést nem lehetett válasz nélkül hagyni.

Másodszor is megvizsgáltam magam: nem az-e mostani tanácstalanságom kizárólagos oka, hogy a forradalom utáni évek irodalmi harcaiban az akkori fogalmak és mércék szétzúzása közben magam is olykor igazságtalan voltam a *szociális irodalomhoz* (melybe beletartozik az 1938 és 1941 között keletkezett saját termésem is)? Nem az-e a baj, hogy már 1938 előtt is, megtagadva tőle az esztétikai alapot és célt, a viták kényszere folytán nem mindig válogatva meg szavaimat, elvetettem mindent, ami ennek a jegyében készült a háború előtt és alatt. sőt a háború után is? És nem jött-e el az ideje, hogy most, amikor, legalábbis egy időre, lezártuk az ún. „realizmus” és az ún. „modernizmus” vitáját, józan és éles szemmel még egyszer áttekintsük a csatateret, és felkutassuk, nincs-e a legyőzött és elhullatott eszmék és nézetek, vagy akár az el- és megbukott művek torzói közt valami, ami még él, ami megérdemli, hogy felkaroljuk, kibontakoztassuk, életben tartssuk? Tehát nemcsak a *Híd* miatt, hanem azért is, mert a „realizmus” cégere és a „modernizmus” címere alatt a haladók mellett visszahúzó írók is megfértek. akik itt-ott olyan, nem is valami túl mélyenszántó elméleteknek vetettek ágvat, amelyeket, úgy hiszem, főlöszleg a megfelelő szociológiai címkékkel ellátni ahhoz, hogy minden autentikusabb művész szükségképpen szembehelyezkedjék velük, mint holmi atavizmus vagy fel-

színesség, súlytalanság alkotói hitelt nélkülöző állapotával, ami, ha nem híz vissza, akkor nem eredeti, de annál nagyobb hangú publicisztikába toroklik; ami, ha nem közöl semmi eredetit, annál kevésbé vonakodik az általánosan elvont, tehát (nemcsak Hegel szerint) hazug közléstől; ami, ha elveszíti idegeit az irodalom legelemibb léttörvényei előtt, mást sem tud, mint Bertalan-éjekkel fenyegetőzni.

Nem is csoda, hogy ilyen légkörben, ilyen nem pedagógiai ostorcsapások alatt ennyire elszaporodhattak hazai heideg(g)ereink és egérkéink, akik immár tíz éve sokkalta bájosabban rágcsálnak, mint cincognak.

Nem raktam-e túl sok fekete színt erre a képre?

Lehet, hogy csak nekem rémlik ilyen komornak ez az irodalmi víz-állásjelentés, mert nem tudom elviselni, ha egy írásmű nélküli az igazi etikai elkötelezettséget és az utópikus moralizálásnak azt a minimumát, amely minden szocialista, tehát irodalmi aktivizmusnak kötelező velejárója. Lehet, hogy épp ez az igazi oka ennek az én nyílt kritikai konstrikiómnak.

Amely részben önkritikai is. Már megtörtént a beismerés, hogy hibás vagyok azért a sietségért, amellyel időnként minimalizáltam a szociális összetevők jelentőségét, hogy több joggal törhessek pálcát azok fölött, akik csak ezeket az összetevőket ismerték el a művészetben. De ha tagadom a szociológiai vonások kizárólagos érvényét az irodalomban, ez még korántsem jelenti azt, hogy nem veszem tudomásul, milyen veszedelmek leselkednek arra, aki teljesen kilép vonzási körükből. Az efféle eltévelyedések, bár ellentétes előjelűek, mint azok, amelyekre pánszociologizáló „realistáink” kapatták magukat, nem kevésbé vétkes leegyszerűsítésekre csábítanak.

Láthatják tehát: mindezek a dilemmák, mire kikécmeregek útvesztőikből, szinte teljesen meggyőznek afelől, hogy a szociális irodalom szocialista-realista premisszái alapján sem lehetetlen művészi értékűt alkotni. Természetesen bizonyos igen komoly fenntartások és magyarázó megjegyzések mellett.

Nem tulajdonítok ezzel nagyobb értéket az említett tényeknek, mint amennyi valóban megilleti a szociális irodalom egyes kiváló termékeit és vitathatatlan eredményeit. De mindezt csupán az írói tehetség érdeméül tudni be éppoly helytelen volna, mint ha a művészi minőség csodáját akármelyik nem realista vagy akármelyik realista eljárás (a pusztá eljárás!) valamilyen mágikus erényében vélnénk megjelni.

Oly határozott esztétikai *antiszociológusainknak* és a társadalmi vonatkozásokat kirekesztő retortákba párolt „tisztá” költészet többi hívének rendelkezniük kellene legalább annyi történelmi érzékkel, amennyi a legelemibb tények felfogásához szükségeltetik, tudniillik, hogy a művészetben és a művészi értékrend felállításánál a hitelesség sohasem merül ki a pőre esztétikai vagy nem esztétikai, filozófiai vagy álfilozófiai téma pozícióiban. Az átélésnek indíték és mű között nincs szüksége közvetítőre.

Ezért engem nem zavar, mint ahogy a (rosszul fölfogott) heideggerizmus említett szószólóit zavarná, hogy a *Híd* íróinak egy-egy alkotása művészi értékű, s mégsem vergődik az ún. társadalmon kívüli *tragikus szituáció* s a többi egzisztenciális ellentmondás kétségbeesett útvesztőiben. Ebből persze nem következik az, hogy nem veszem tudomásul: valamely, elsődleges vagy származtatott, tragikusan vagy nem tragikusan fölfogott társadalmi ellentét jelentkezhet az irracionális vonást, mint a *pi* szám a magáét, önmagukban viselő egzisztenciális ellentmondások érzelmi mezében is. A racionális sorsa az, hogy szüntelenül nyomozzon irracionális indítékai után. És megfordítva: az irracionális, abban a jogos és érthető törekvésben, hogy a művészi alkotás tettével okszerűvé váljon, múlhatatlanul felfedi racionális, társadalmi korrelációit is.

Ha a *Híd* íróit és olvasóit, a burzsoá hatalommal vívott harcok közepe, nem is űzte semmi arra, hogy önként adózzanak az egzisztencialista mitológiának, s ha nem is fordultak, tudat alatti csuklással az ember ősi, kollektív halálfélelmének laikus megfelelőjét kutatva, ahhoz az éghöz, amelyről a marxista filozófia vagy (az ő aiszóposzi nyelvükkel élve) a Tudomány, legalábbis számukra, végérvényesen leoperált minden istent, voltak másfajta keservek, éhségek, sóvárgások, ami gyötörje őket. Ha nem is a halálontúli anyag-degradáció tényét felismerő és átérző szellem tragikumával telítettek, de mégis egzisztenciális érvényűek. És forradalmiak.

Kétségtelen, hogy az a tagadó gesztus, amely tartósan jelen van a kor, tehát a történelem, tehát az osztályharc, sőt, ha úgy akarják, a tömbellenes békeharc (ebben az értelemben: társadalmi továbbfejlődés feltétele) összefüggéseitől el nem szigetelt, s ugyanakkor a pusztá életlenni reprodukció kontextusától sem különváló alkotói ösztön minden megnyilatkozásában, nem fejezi ki az ember alapvető világélményének, vagyis a világgal való szembehelyezkedésnek valamennyi társadalmi és társadalmon kívüli traumáját, de ép annyira kétségtelen az is, hogy elég, ha csak *valamelyikük* testet ölt a műben, s a művész *mindannyiukra megfelelt*, miközben e választok egyikének sem kell (feltéve, hogy valóban művészi alkotásról van szó) kötelezően kilépnie a történelmi-társadalmi koordinátákból ahhoz, hogy kifejezhesse amazokat a viszonylag „nem társadalmi”, egzisztenciális vetületeket is.

Az tehát, hogy a művészet azoknak a módoknak egyike, amelyekkel a társadalmi lény, társadalmi természete által leküzdí és megszünteti a magányos lény elszigeteltségét, olyan közkeletű igazság, amit nem azért említek fel, hogy bárkit is meggyőzzek a legelemibb dolgokról, hanem hogy a „szociológiai fertőzéstől” mentes, „tisztá” esztétikai elvek hirdetőit figyelmeztetem bizonyos problémákra, amelyekről nem szabadna megfeledkezniük. Amelyek minden kor minden művésznének problémái. Tehát a *Híd* írói is.

Habár őket, amint már mondtam, kevésbé érdekelték az egzisztenciális tartalmak, mert egész figyelmük a napi, a felszíni, a külső tények felé fordult. De miközben szavakat kerestek a burzsoá rendszer hétköznapijainak sértő igazságtalanságaira, egyikük-másikuk, a jó író érzékenységgel, talán akaratan kívül is lehántotta a felszíni adatok felhámját és a mélyebb rétegekbe hatolt, vagy legalábbis olvasóinak — nem tudni, hogyan — lehetővé tette, hogy megérezzék ezt a mélységet is. Művük ezáltal, a szociális vádak kimondásán túl, olyan értékekkel gazdagodott, amelyeket a szerző valószínűleg nem is sejtett. Sebaj. A tartós érték — s erről meggyőzhet bennünket akár egy rövid séta az irodalom bármelyik képzeletbeli múzeumában — nem függ attól, hogy az író feltartóztatják-e vagy sem a jelenségek és érzések vízhatlan hártýái, mint ahogy nem biztosítja csupán a megformálható felszín egy-egy villámszerű, elkápráztató átvilágítása sem. A relatíve pillanatnyi forma egyben az egyedüli történelmi konkrétum, amely a lényeg feddi és megőrzi. De csak a lényeg külső tulajdonságait számon tartó és semlegesítő művészi impulzus segítségével hatolhatunk le annak amorf lényéhez, amely csak szuggerálja a formát, míg megformálva el nem nyeri a jogot arra, hogy versenyre keljen a mulandósággal. Vitatni azt, hogy az irodalmi érték tünetei függetlenek a történelmileg pillanatnyi forma és a viszonylag alakatlan és tartós lényeg szintetikus egységétől, éppolyan értelmetlen, mint ha valaki irodalmi művet próbálna alkotni két elválaszthatatlanul összeforrt lényezőnek csupán egyike alapján.

II.

Nem vagyok szemfényvesztő. Tudom, a halott és életben maradt munkatársak, költők, szerkesztők alakjai, a hősiek önfeláldozásuk valóságára által is eszményített harcosok alakjai ügyszólván testi valóságukban sorakoznak fel ennek a gyűjteménynek a lapjain, hogy a maguk sorsával is, amely immár beépült népeink történelmébe, fokozzák e szövegek élet-, szenvedély és gondolat-mélységének térhatását. Az egyetemes esztétikai kritérium nem az egyedüli értékmérő.

En legalábbis nem tudom többé elhessegetni magamtól a kérdést, miért reszkettetett meg, még mielőtt hozzáfogtam volna az olvasáshoz, a legelső jól ismert név, s aztán a többi régi elvtársaké és barátoké. E nevek némelyike már fel van véve népeink hőseinek hosszú listájára, irodalmunk hősi hagyományainak emléktáblájára.

De ez a most felélesztett magas, sovány, vörös hajú Pap Pál, azzal az örökös vidám mosolyával, amelyetől egész szeplős arca sugárzott, emlékszem, megalkuvás nélküli híve volt a szociális irodalomnak, ahogyan a szocialista realizmust legalísan nevezték. Vajon az volna-e *ma* is? Fontosabb az idekívánczó, szinte bizonyosan tagadó válasz helyett inkább megkérdenem magamtól: miért volt *akkor* az, vagy legalábbis miért hitte magáról, hogy az? Es még fontosabb az ún. következetesség helyett, amelyet Marko Ristić ragyogó dialektikával megkülönböztet az ostoba állhatatosságtól, fontosabb, mondom, egy határozott tagadó álláspont és egy romantikus ízlés megnevezése.

Nem akarom azt mondani, hogy a szociális irodalomban kell keresni modernizmusunk hermafrodita szülőjét. De némi jóakarattal nem nehéz megállapítani, hogy ennek a mi „modernizmusunknak”, amely szintén, alkata szerint, romantikus az értékek lépcsőfokain megkapaszkodó értéktelenségek tagadásában, egyes jegyei megtalálhatók a háború előtti szociális irodalomban, sőt, ha nevéen nevezzük a dolgokat, meg kell hogy legyenek a szocialista-realista irodalomban is. Ami nem jelenti azt, hogy a „modernizmus” legjobb művészei tulajdonságainak kiérlelt formáit keressük a *Híd* irodalmi anyagában. Csak bizonyos elindulások, a kifejezés keresésének első mozdulatai azoknak a kettőnél. Vagy talán azokban a szandzsáki törpékben, akiből valamikor, 1912 előtt elég sok volt, az útleírók nem ismerték-e fel a sudár hegylakót, akit szándékosan megnyomorítottak, visszatartottak a fejlődésben, hogy ne kelljen a szultán seregében szolgálnia; hát hogyne vennők észre a burzsoá rendőrség és cenzúra ütlegei alatt, a nyomor és a nincstelenség nyomása alatt, a napszámosmunka kényszeréből és az igazságtalanságokra való gyors visszavágás sürgető szükségletéből született, művészi szempontból fejletlen írói termékek mögött elvetélt nagy művek vázlatait és torzóit, a szubjektív adottságot létrehozásukra és a megvalósítás objektív lehetetlenségét; hogyne éreznénk meg ezekben a *Hídből* összegyűjtött írásokban s a korabeli szerbhórvát próza és költészet mennyi, de mennyi alkotásában ugyanezt a tragikus szandzsáki törpét, aki óriás lehetett volna? De mindettől függetlenül, nem látjuk-e ezekben a torzósora kárhozott művekben is ugyanannak a sajátos szabadságvágynak, szabadulni akarásnak a megnyilvánulását, amely ezt az iménti értelemben vett „modernizmust” oly döntő módon jellemzi? A háború előtti szociális irodalom egyetlen tömény, romantikus lázadás, bele nem egyezés egy meghatározott valóságba. Mint ahogy a modernizmus is -- más helyzetben -- bele nem egyezés az elmaradottságba.

Persze, a bele nem egyezések között is különbséget kell tenni. Az a háború előtti a burzsoázia hatalma ellen irányult, ez a háború utáni pedig

azellen, hogy a felszabadult emberi méltóság nevében kibéküljünk bizonyos hagyományos, alkati, de ugyanakkor sorsszerű korlátokkal. A szándék és megvalósulás, a szavakban kifejtett munkaterv és a megtejt munka szempontjából lehetnek hasonlatosságok és különbségek. A két irodalom lényegbevágó eltérései ellenére, a lázadó vonás azonossága döntő szempont. Utóvégre mindkét esetben arról a sajátos fogékonyságról van szó, amely egyformán érvényes a forradalmak egész korszakára; arról az érzelmi közösségről, amely eltérő viszonyokban nemcsak ugyanazon válfajon belül teremt különbségeket, hanem egészen új változatokat is kialakít, s ezeknek az értékei csak látszólag nem mérhetők azonos mércével.

III.

Ez a szociális irodalom, a kominterni monocentrizmus légkörében keletkezett, már zsenge korában a műkedvelő mindenek szerepére kényszerülve, amikor az írónak máról holnapra kellett dolgoznia, s alig remélhette, hogy a folytatás is megjelenik a következő számban, nem csoda hát, hogy költőinek és prózaíróinak, a szocialista realizmus hazai képviselőinek se módjuk, se erejük nem volt arra, hogy a sztálini tisztogatások előestéjén megfogalmazott szocialista esztétikai dogmák merev, publicisztikai tételeit ne vegyék át közvetlenül, szó szerint, tekintet nélkül a maguk sajátos tér- és időviszonyaira. Ezért próbálták oly ésszerűtlenül átültetni még azt is, ami a Szovjetunióban a 19. század klasszikus orosz irodalmának hagyományaihoz való visszatérést jelenthetett (azokhoz a hagyományokhoz, amelyekkel a mi irodalmunk nem rendelkezik). Ezért van az is, hogy a szocialista realizmus sajátos és döntő súlyú fogyatékságai nálunk láthatóbban kiütözköztek, mint a Szovjetunióban vagy másutt. Továbbá, a haladás harcosainak burzsoá osztály-üldöztetése kegyetlenebb volt, mint bárhol másutt a két világháború között, ha tehát figyelembe vesszük, hogy sem Dosztojevszkij, sem Tolsztoj, sem Csehov, sem Gorkij, sem Ljeszkov, sem Scsedrin, sem Kuprin, sem Bunyin nem volt jugoszláv író, ne kérdezzük, hogy szociális irodamunk miért adott oly keveset, amennyit adott. Krležát nem számítva (ő különben is korábban formálódott íróvá s genialitása kivonta a szabályok alól, kivéve azt az egyet, hogy minden szabály alól van kivétel), valamennyien, fiatalabbak és legfiatalabbak, több-kevesebb sikerrel fölálodoztak valamit szubjektív alkotói természetükből, abból, ami íróvá teszi az író, hogy ne tagadják meg íróságuk társadalmi küldetését.

A szociális irodalom, egy leplezetlenül magabiztos és magabiztosan irányzatos, azaz a konstituált egész tagadásában parciális, s a rész, az új egész kialakításának igényével fellépő erő igenlésében totális társadalmi kedélyállapotból indulva ki, virtuálisan lázadást jelentett a kisszerű szatócs-racionalizmus ellen, amely kielégítette az uralkodó hazai burzsoázia szellemi igényeit, és, objektíve forradalmi lévén, megérezte és megpróbálta kifejezni az egzisztencia időbeliségét. Közvetlen feladatainak terhe alatt roskadozva, nem mindig sikerült elkerülnie ezt az útjába eső pragmatista csapdát, a legelsőt, s túl gyakran kaphatta magát rajta épp azon, amit tagadott. Ez a magyarázata, hogy gyakran maga is statikusan és a józan ész álláspontjáról másolta a valóságot, miközben teljesen elborították első és legfőbb küldetésének érzelmei. S hogy olykor túlzottan szentimentális, ellágyuló, hamar könnybe lábadó is tudott lenni.

Az összes negatívumok ellenére (s ezek egyaránt következtek az olvasók színvonalából, akikhez ez az irodalom fordult, az írók korlátaiból, akik kapásból alkottak, színleg nem irodalmi célok szolgálatában, s a *hatékony*, tehát felszínes, leíró realista, tehát statikus irodalom gyakorlati értékének

előítéletéből), szociális irodalmunk, e sokféle, irodalmilag téves, sőt a forradalom szempontjából vétkes hordalék ellenére, sohasem távolodott el komolyan eredeti romantikus indítékától, sohasem mondott le szándékosan arról a felszabadító, lázadó, emberileg nagy igényű, sorssal szembeszegülő sodrásról, ami oly lényeges jellemvonása az egész igazán korszerű modern irodalomnak, amelynek nincs mit bíbelődnie a valóság másolásával, mert annak gyökeres megváltoztatására hivatott, mert csak a változás szükségszerűségéből fakadó érzelmi parancsoknak veti alá magát.

Mégis, azokban az időkben is megesett időnként egy-egy rendkívül sikerült vers, sőt egész kötet, elbeszélés vagy riport. Ezek a lázadó és harcos, engesztelhetetlen és elégedetlen hangsúlyú, az életények kimondásában nyersen erőteljes művek csak megerősítik azt, amit ezeknek a magyarról fordított szépirodalmi munkáknak olvasása közben is éreztem. Azt ugyanis, hogy legjobb darabjaik, éppúgy, mint szociális irodalmunknak Jugoszlávia bármelyik más népe vagy nemzetisége nyelvén íródott csúcsműalkotásai — távol állnak bármiféle „realizmustól”. A jobb írók visszavonulása az egzisztens dolgokhoz, akkor is, mint mindig, csakis túlzó, csakis gúnyosan maró, csakis erőszakosan türelmetlen és tagadó lehetett. A *Híd*-szemelvények sikerültebb darabjaiban nincsenek sem egysíkú tükrözések, sem „reális” arányok.

Éppen ez biztosítja a szociális költészet helyenkénti és időnkénti kvalitásait. S ezek a kvalitások mindig egybeesnek az olyan művekkel, melyekben a költői képzelet önállóbban és céltudatosabban hatol az ihlet anyagába. Minél utópisztikusabban idomította ezt az eltervezett szabadság megadott kereteihez, minél nagyobb forradalmi lendületet tudott kifejteni az objektiv indítékkal ellentétes irányban, minél merészebben helyezkedett szembe a költői alany a jövődöbéli átalakulás tárgyával, minél mélyebbre és messzebbre hatolt a forradalmi vágyak anticipáló ereje, minél gazdagabban formálta meg és népesítette be még nem létező lényekkel, viszonyokkal és érzésekkel a látóhatáron derengő szabadság lakatlan térségeit, egyszóval minél romantikusabb volt, minél több „túlfűtött”, „valótlan”, „nem természetes” teremtő düh, indulat, szenvedély, vágy, álom feszült benne, annál művészebb volt.

És annál messzebb került az ún. szocialista realizmus dogmatikus tételitől, függetlenül a szerzőnek épp ezekre a tételekre alapozott szubjektív esztétikai tudatától. A gyakorlat ezúttal is meghazudtolta a rossz elméletet. Annál rosszabb az elméletre nézve.

Bizton állíthatjuk ezt ma. És itt.

És nemcsak a szociális irodalomra vonatkozóan. Feltehetném a kérdést, vajon a szabad embernek (s ez minden emberi lény, aki a szabadságért harcol) nem kell-e kifejeznie azt a mindennél többet is, ami emberi lényét alkotja, és nemcsak azt, amit alkot és ami megalkotva az alkotót is láthatóvá teszi? De maradjunk most a *Hídnál*. És általában szociális irodalmunknál.

Fogyatékoságok? Ki ne venné észre őket? Félresikerült munkák? Nem hallgattam róluk.

De — szeretném, ha az elmondottak után nem feledkeznénk meg arról, hogy ez a *Híd*-beli és nemcsak *Híd*-beli irodalom az elvtársiasság, a szeretet, a hűség, az önfeláldozás hordozója is volt történelmünk egy pillanatában. S ha már annyi rútot és nemes, alantas és fonséges ered belőle és torkollik belé, eltűnődöm, nincs-e itt az ideje, hogy végre megpróbáljuk *felismerni magunkat* benne, és a dogmatizmustól (a dogmatikus antidogmatizmustól is) megszabadulva, lecsillapítsuk a viták hevében ingerült felforrásokhoz szokott vér gerjedelmét, s nem öntve ki többé a piszkos vízzel

a tisztára mosott gyereket is, induljunk el, nemcsak a gyakorlatban — mert azt máris tesszük —, hanem általánosításainkban is azoktól a mezsgyéktől, amelyeket a szociális irodalom művelői, tehát ezek a *Híd*-beliek is, megvontak és ránhagytak. Az elégedetlenek, akik nem tudtak megbékélni a meglévővel, a lázadók, mindaz ellen, ami megszűnvné létezni, erőszakkal tartja fenn létét, a romantikusok, a teljesség vágyával és az ember erőibe vetett végtelen bizalommal a szívükben. Megvonták és ránhagyták, hogy tovább vigyük és ne szűnjünk továbbvinni őket. S amikor hagyományokról beszélünk — ezt akartam mondani — belőlük induljunk ki. Illetve belőlük is.

Távol áll tőlem a gondolat, hogy a *Híd* s a többi háború előtti jugoszláv baloldali folyóirat íróinak ereje elegendő lett légyen ahhoz, hogy mindenestől beboltozzon és vonzása alatt tartson bennünket. De az emóciók romantikus hőfokának viszonylagos hasonlóságában, abban az emberszereketben és haladó kiállásban, amely ezeket és azokat is egyaránt jellemzi, legalább ebben ráismerek sok fiatal költőnkre. Nem, minket nem kerítenek hurokra ugyanazok a tézisek az irodalom hatékonyságáról, korrazív erejéről és egyéb sivatagcsináló felszínességekről. Nem, mi tudjuk azt, aminek ők nem voltak tudatában, amikor azt hitték, hogy elegendő a legelső szóval belecsimpaszkodni a kort meghatározó alapvonások karikájába, hogy az máris, művészilag is testet öltjön. Mi tudjuk, hogy a domináns hangsor nem fejezi ki az egész akkordot, és nem pótolhatja a többi, éppúgy meghatározó értékű hangot. Legkevésbé, ha a közvetlenül, áttétel nélkül versbe és prózába plántált politikai jelszót nevezik ki dominánsnak. És mégis, például Gál László rendkívül sikerült balladája, a *Zsir tábornok és a többiek*, egész biztosan időtálló érték költészetünkben, s elevebb, ihletőbb és korszerűbb, mint Crnjanski és Nastasijević sok, ma divatos, *atyai* verse.

Azt mondtam, *költészetünkben*. És nem feledkeztem meg arról, hogy Gál verse nem íródott szerbhorvát nyelven. Am ez egyáltalán nem jelent akadályt se neki, se nekem, hogy teljesen a miénknek tekintsem, hiszen emberek voltunk és maradtunk, és emberi kapcsolataink nem merültek ki csupán annak a nemzetnek kötelekeiben, amelyben születünk. Hiszen a munkásosztály, tehát az emberiség szolgálatában minden erőnket hozzáadtuk ahhoz az erőhöz, amelynek harca Jugoszláviában létrehozta azt a sosevoltat, ami nem volt, de meglétt: egy szintén sosevolt, de mind teljesebb létű, sajtóságos „kis internacionálét”, etnikailag *rokon vagy nem rokon*, de eszményben, szabadságban, szocializmusban egyforma népek érdekazonosságát, az egy államba, egy országba testvériesült szocialista nemzetek elvtársi közösségét. A vércsoportok, úgy érzem, fontosabbak a vérértőmlesztésnél, mint a hódítók elleni népfelzabardító harcban, amikor Jugoszlávia nemzeteinek és nemzetiségeinek testvériségét kovácolták azok, akik harcoltak. Fegyverrel a kezükben. És e fegyveres évek előtt is. Akkor, amikor a *Hídnak* ezek a most szerbhorvát nyelven is bemutatott írói elbeszéléseiket és verseiket írták.

A *mi* elbeszéléseink és verseink ezek, s a miéink maradnak, függetlenül attól, hogy magyarul élték át és írták meg őket. Ma és itt minden emberi nyelv a *miénk*, a mi elvtársi, testvéri, emberi nyelvünk. Mint ahogy a *miénk* minden vers és elbeszélés azokról, akik az emberiség emancipációjáért harcolnak, a *miénk* azért, mert akkor is és ma is egyesített és egyesít bennünket minden, ami haladó, minden, ami ugyanazért a csillagos ideálért éltet és harcoltat.

A magyar vagy szerbhorvát, macedón vagy szlovén, siptár, török, cigány, ruszin, szlovák, olasz vagy román nyelven írt szöveg nem zárhatja a motívum és a tartalom többé-kevésbé azonos problémáit a meg nem értés

Bábel-tornyába, nem támaszthat formalista akadályt az esztétikai értékelés egységes, egyetemes és, mivel Jugoszláviában élünk, jugoszláv mércéje előtt.

Ezzel persze nem szűnik meg és nem csökken a nyelvnek, a motívum- és tartalombeli szellem mintegy testi, anyagi megjelenítőjének a jelentősége. Az értékelés nemcsak a kifejezést teszi mérlegre, hanem azt is, amit kifejez. És épp itt, annál, amit egy mű kifejez, kezdődik az egyetemes emberi, szóval lefordítható általános fogalma.

A nyelvek épp azért válnak lefordíthatókká, ami minden ember számára közös bennük: a mondanivalójuk által. A kifejezés milyensége nem választható ki ebből a szintézisből, már azért sem, mert a nyelvnek azokkal az egyszeri, egyéni sajátágaival él, amelyek *jelentenek* is, és jelentésük által egyetemesek, minden ember és minden nyelv számára hozzáférhetőek. Nincsenek tiszta, kizárólag nyelvi költői értékek anélkül az általános emberi vonás nélkül, amely összeköti az ember nemzeti lényét a mindenkor hasonló vagy azonos nagy társadalmi világfolyamatok sodrásával. Nem esik-e egybe költőileg is — az illirizmus és a dekabrizmus? Nem az orosz Október következményei-e — a tizenkilences magyar forradalom és a bajor tanácsköztársaság, vagy a jugoszláviai általános sztrájk s a Jugoszláv Kommunista Pártnak, az 1921. évi alkotmányozó nemzetgyűlés harmadik leg-erősebb pártjának vukovári kongresszusa?

De folytassuk azt a gondolatmenetet az ún. lefordíthatóságról: még egyetlen népnek sem sikerült, szántszándékkal vagy akaratan kívül, akadályt emelnie nyelvének fejlődése elé anélkül, hogy ezt nemcsak az élő beszéd, tehát a gondolat és az érzés evolúciója, hanem a nyelvnek mint kifejezőeszköznek a sajátos vonásai is meg ne szűntek volna. Még a leg-önelégtelbb ember sem elegendő önmagának, hát még a nyelv, amely sohasem önelégtelt, mindig át-átles a palánkon, és magával visz valamit onnan túlról, még ha olykor a hallása rosszul is fogja föl és a látása nem is hatol a legmélyére. Ablaktalan szobába zárva egyetlen nyelv sem élhet sokáig. Osszezárva vele, minden költészet elerőtlenedik, és csak tehetetlenül tátog az oxigén nélküli, áporodott levegőben. Arra ítélve, hogy ihletét kizárólag a múltból merítse, hamar, a nyelvtől is hamarabb megvénül, mély lélegzet, erős érverés, szenvedély fogytán egyhamar jövőtelenné válik.

Az ízlésekről és esztétikai értékekről folyó vitában nem az ítélkező szubjektum határozza meg a pozíciókat. Csak azáltal van hivatva ítélkezni, ami szubjektivitását átformálja, objektívává transzcendálja. Nem véletlen hogy nálunk is a legnagyobb költői eredményeket éppen a legnagyobb, legkevésbé hagyományaiba zárkózó, legmerészebben egyetemes jugoszláv nemzeti költészetek mutatják föl.

Ez nem is csoda, de annál csodálatosabb a kritériumoknak az az egysége, amelyet Jugoszlávia népeinek történetében legelőször a háború előtti szociális irodalom és publicisztika valósított meg. Nem is kell elolvasnunk Pap Pál vezércikkét, az *Ár ellent*. Sem a dolgozók helyzetével foglalkozó alapos és okos értekezéseket, sem *A radikálisok halat esznek* című ironikus riportot, sem Gál László nagyszerű költeményét. Lapozzuk fel a *Hid-gyűjtemény* bármelyik írását. Tapasztalni fogjuk, hogy szellemi szívósságuknál, hevítettségüknél, éleslátásuknál, romantikus dühüknél, annál a célirányos érzelmi hatásnál fogva, amelyet még ma, huszonöt de még milyen esztendő után is ki tudnak váltani bennünk — hajszálynira egyeznek a korabeli szerbhorvát, szlovén és más haladó folyóiratok több-kevesebb ügyességről és tehetségről tanúskodó szövegeivel.

És még csodálatosabb: a Živković Perák mindhiába hirdették ki a *háromnevű nép* egységét, amely népnek egyébként — tudjuk — sokkal több neve volt, és nem is volt egy nép.

Ez a kikényszerített egység — koholt egység volt. Azt is tudjuk, miért: abban a korban minden, ami polgári — széthúzott és elemeire bomlott, a hivatalos írók pedig, nem háromnevű nemzetük hivatalos múltjának ígéretében mérgezték magukat ezzel a nem létező egységgel, vagy épp a különféle ezer- és ötszázéves megszállók járma alatt kialakult különféle helyzetekből fakadó nemzeti különbségekkel. Nem antiintegrációs szándékkal. És azt sem mondhatni, hogy hegemonista szándéktól mentesen.

Ugyanakkor a másik, antiburzoá oldalon, arccal az egységes proletariátus osztályemancipációja s a különböző jugoszláv nemzetek és viszonylag nagy számú nemzeti kisebbségek valóságos etnikai emancipációja felé, csodálatosképpen létrejött a kritériumok tényleges egysége, s a közös eszmék és törekvések alapján természetes keretet szabott valamennyi haladó író együttműködésének minden legális és illegális folyóiratban, bárhol jelent is meg, függetlenül a „nemzeti” „egységtől”, sőt egyenesen szembefordulva vele. Ez az igazi, haladó szellemű, a szó legteljesebb értelmében internacionalista irodalmi egység elképzelhetetlen lett volna a nélkül az egységes értékmérce nélkül, amely, az egész ország íróira kiható érvénnyel, az általános hazai szintet vette alapul, beleértve a különféle nemzeti, ha úgy akarjuk, hagyományok szintjeit, de nem zárkózott el a világban érvényben lévő „mértékegységek” elől sem.

Valamikor, a hivatalos hegemonizmus korában, senkinek a baloldalon nem volt oka arra, hogy nemzeti téren, nyelvében veszélyeztetve érezze magát, vagy hogy féljen a művészet általános jugoszláv kritériumától, legalábbis nem jobban, mint a gráci, hogy ne mondjam trieszti, vagy európai mércéktől. Akkoriban senki sem gondolt arra, hogy kiszámítsa, milyen arányban áll a szerbhorvát nyelvterület, mondjuk, a szlovénnal, vagy ruszinnal, vagy törökkel, vagy magyarral szemben, avagy hogy egyszer majd, az egyenjogú népek eljövendő szocialista, szabad Jugoszláviájában, eszébe juthat valakinek kétségbe vonni ezt az egyenlőséget, csupán azért, mert esetleg csorba esik némely köztársasági költői nagyság tekintélyén, ha a helyi érdekű kapcsolatok és kapcsolatok fölé áll, egyetemesebb mércéjű zsüri előtt kénytelen eldalolni a maga dalát, a maga nyelvén, valamennyi haladó költő karában.

Akkor, a háború és a forradalom előtt, egy haladó író sem tüntetett saját nemzeti kultúrájának és civilizációjának a többi, elmaradottabb jugoszláv nemzetéhez képest *magas fokával*. Miközben például a horvát burzsoázia elragadtattottan gurgulázta a „maga” ezeréves kultúráját, a horvát kommunista Krleža a *Horvát irodalmi hazugság* című ragyogó esszéjében kimutatta, hogy s mint állnak a dolgok ezzel az ún. elsőbbséggel, és mi rejlik az efféle becsvágyak mögött. De túl ezen az „elsőbbségen”, amellyel Krleža leszámolt, egyetlen kommunistának sem jutott volna eszébe, hogy „saját” „nemzeti” „kultúrájának” viszonylagos színvonalát védelmezze Jugoszlávia többi népétől, amelyek, tegyük fel, elmaradottabbak lévén, indokoltan arra törekedtek, hogy beérjék s aztán együttesen meghaladják ezt a feltételeken magasabb, különben amúgysem autochton, hanem öröklött vagy átvett színvonalat, amellyel az alacsonyabb és a magasabb fokon állók is egyaránt elégedetlenek voltak.

Épp ezért, legalábbis számomra, ez a *Híd*-gyűjtemény nemcsak kegyeletadó jellegű, nem csupán emlékezés és tisztelgés e folyóirat elesett és életben maradt írói előtt. S ha részben a kegyelettel teli emlékeket is életre kelti, ugyanakkor felhívásnak tekintendő, hogy a közös múlt e töredékből ihletet merítsünk mai és holnapi tetteinknek.

A felhívás a legjobbak jött. És nagyon is szükséges némelyeknek, akikben a könnyű, kellemes és semmiféle közvetlen veszélytől nem fenye-

getett élet, amely egyelőre csak a leghumanistább és leghaladóbb szocialista társadalmi viszonyok, az önérzetre ébredt személyi és nemzeti szabadság jugoszláv világában lehetséges, elhomályosítja az emlékezést valamikori siptár, vajdasági magyar, román, ruszin vagy szélesebb területen: macedón, bosznia-hercegovinai, szlovén és szerbhorvát valóságunkra, a nyomor valóságára.

A dölyf nem jó vezető. A hiúság és a méltánytalan költői becsvágy nem jó tanácsos. De a kihagyó emlékezet kifejezetten veszedelmes szövegszerűség.

Ez a válogatás a *Híd* évfolyamaiból, mindazzal, amit sugalmaz, talán közrejátszik majd abban, hogy némely koponyából kiszellőztessük az ártalmas gőzöket, amiket a kihagyó emlékezet, a rossz tanácsosok, a sok egyéb, látszólag kellemes vagy kevésbé kellemes dolog mellett valóságos szakadékok felé is kalauzoló, elvakult vagy egészen vak vezetők szabadítottak fel bennük.

Igy hát a vajdasági magyarok háború előtti baloldali publicisztikájának és irodalmának ez a példatára — hozzájárulás jugoszláv kultúránk testvériségéhez. Önmagában is szép adomány, de nekünk is. És ma különösképpen jelentős.

Acs Károly fordítása